

שיעור שישי

בעניין בין השמשות

לאחר שמובאת המחלוקת בין רב הונא לרב יהודה בפירוש המילה "אור" – "נגהי" או "לילי", וההנחה היא שכוונתם כפשוטו, האם "אור" הוא ליל י"ד או יום י"ד, הגמ' מביאה הוכחות לכאן ולכאן. אחת הקושיות על השיטה ש"אור" הוא לילה, הוא מהברייתא הבאה (ב ע"א):

מיתיבי: "וכאור בקר יזרח שמש" (שמואל ב, כג) אלמא אור יממא הוא! – מי כתיב אור בקר? וכאור בקר כתיב. והכי קאמר: וכאור בקר בעולם הזה – כעין זריחת שמש לצדיקים לעולם הבא. – מיתיבי: "ויקרא אלהים לאור יום" (בראשית א, ד) אלמא אור יממא הוא! – הכי קאמר: למאיר ובא קראו יום. – אלא מעתה ולחשך קרא לילה – למחשיך ובא קרא לילה? – והא קיימא לן דעד צאת הכוכבים יממא הוא! – אלא הכי קאמר: קרייה רחמנא לנהורא: ופקדיה אמצותא דיממא, וקרייה רחמנא לחשוכא ופקדיה אמצותא דלילה.

מבואר בגמ', וכך דייקו התוס' (ד"ה דקיימא), שפשוט הוא שעד צאת הכוכבים עדיין נחשב כ"יום".

אומר ר"י, דפשיטא ליה לגמרא דעד צאת הכוכבים יממא, משום דמסקינן בסוף פרק ב' דמגילה (דף כ ע"ב), דמעלות השחר יום הוא, דכתיב: "ואנחנו עושים במלאכה מעלות השחר עד צאת הכוכבים", ואומר: "והיה לנו הלילה משמר והיום מלאכה", ומהתם נמי מוכח דעד צאת הכוכבים יום הוא.

אחת ההגדרות לביה"ש שמופיעות בגמ' בשבת (דף לד ע"ב) – משתשקע החמה עד זמן שפני מזרח מאדימין, וזו דעת רבי יהודה.

הגדרה נוספת – לדעת רבא (שם) זמן ביה"ש הוא מהלך שלושת רבעי מיל (לרמב"ם והשו"ע) (הל' מליחה ס"י סט, הל' פסח ס"י תנט) מהלך מיל הוא ח"י דקות, וא"כ שלושת רבעי מיל היינו 13.5 דקות), או שני שלישי מיל (ע"ש בגמ').

שיעור נוסף שמובא בגמ' (שם לה ע"ב), הוא לפי הכוכבים: "אמר רב יהודה אמר שמואל: כוכב אחד – יום, שנים – בין השמשות, שלשה – לילה". וסימן זה הובא גם בירושלמי פ"ק דברכות (ה"א): "כוכב אחד ודאי יום, שניים – ספק לילה, שלושה – ודאי לילה".

תפיסת התוס' היא שיש חפיפה בין שלושת ההגדרות הנ"ל, דהיינו ששלושתן הגדרות

לאותו פרק זמן. ולכן התוס' מקשים מהמציאות, שהרי אנו רואים שאין זה כך. ומיישבים:

ולא קשה מההוא קרא לתנאי דפרק במה מדליקין (שבת שם), דקאמר רבי יהודה משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימין, ואיכא למאן דאמר התם שני חלקי מיל, שהוא לפי הנראה שעה גדולה לפני צאת הכוכבים, דאין אנו בקיאים בצאת הכוכבים, כדאמר התם (לה ע"ב) לא כוכבים גדולים הנראין ביום ולא כוכבים קטנים הנראין בלילה אלא בינונים.

לדעת התוס', זמן ביה"ש מתחיל בשקיעת החמה, ואז הוי ספק יום ספק לילה, ומשמע שכבר בשקיעת החמה יש פוטנציאל לשני כוכבים לצאת, לפי דעת שמואל, ואף שאין אנו רואים כוכבים בשעה זו, "אין אנו בקיאים בצאת הכוכבים".

יוצא, שבזמן מהלך שלושת רבעי המיל (או שני חלקי המיל) ניתן להניח שיצאו כבר כוכבים, אף שאין אנו רואים אותם, הפגם הוא בנו, דהיינו שבאמת יצאו הכוכבים, ואפשר לראותם כשיש תנאי ראות טובים וכו'.

בחי' הריטב"א מובא כדברי התוס':

הקשה הרי"ט ז"ל דהא איפליגו במסכת שבת בשיעור בין השמשות, וקיימא לן בגמרא כרבי יהודה דמבין השמשות עד צאת הכוכבים שלשה חלקי מיל? ותירץ, דבההוא שיעורא [נמי] איכא כוכבים...

וכן כתבו בתורא"ש ובתוס' רבינו יהודה בברכות (ב ע"א) ובמגילה (כ ע"ב), וכן בחי' הרשב"א.

וכן תפס הגרע"י בשו"ת יביע אומר ועוד אחרונים, שכאשר עבר שיעור שלושת רבעי מיל – מכריעים שהזמן הוא לילה ודאי, אף שאין אנו רואים את הכוכבים. משום שאנו נוקטים שכל ההגדרות מקבילות לאותו שיעור זמן.

עפ"ז ניתן ליישב סתירה ברמב"ם.

כתב הרמב"ם בהל' קידוה"ח (פ"ב ה"ט):

ראוהו בית דין עצמן בסוף יום תשעה ועשרים, אם עדיין לא יצא כוכב בליל שלשים – בית דין אומרים מקודש מקודש, שעדיין יום הוא. ואם ראוהו בליל שלשים, אחר שיצאו שני כוכבים – למחר מושיבין שני דיינין אצל אחד מהם ויעידו הם השנים בפני השלשה ויקדשוהו השלשה (כי אין מקדשים בלילה).

יש כאן כמה קושיות, וכבר הקשו כן הנו"כ. ראשית, דבריו נגד הגמרא, שבגמ' מבואר

להדיא, שגם אם יצא כוכב אחד הוי ודאי יום, וא"כ מדוע הרמב"ם מצריך שלא יצא שום כוכב?

ועוד, הרמב"ם לכאורה סותר עצמו מיניה וביה, שבהמשך כתב "שני כוכבים", כדברי הגמ'.

בשו"ת מהרלב"ח (סי' קמד) כותב, שמוכרחים לשנות את גירסת הרמב"ם, ולכתוב "אם עדיין לא יצא רק כוכב אחד", אך כותב "אבל מה נעשה שלא נמצא זה בשום ספר לא דפוס ולא מכתבת יד".

בתשו' הרדב"ז דלשונות הרמב"ם (ח"ה סי' ו) מבאר, שהרמב"ם יצא מנקודת הנחה שאם ראו לאחר שיצא כוכב אחד – לא יספיקו להתכנס ולומר מקודש מקודש עד שיצא כבר השני, ולא יוכלו, ולכן לקח "מקדם ביטחון" ואמר שניתן לקדש כל עוד לא ראו אפילו כוכב אחד, ואז יספיקו לקדש קודם שיצאו שני כוכבים.

אף לפ"ז, צ"ב בדברי הרמב"ם בהל' שבת (פ"ה ה"ד), וז"ל הזהב שם:

משתשקע החמה עד שיראו שלשה כוכבים בינוניים – הוא הזמן הנקרא בין השמשות בכל מקום, והוא ספק מן היום ספק מן הלילה ודנין בו להחמיר בכל מקום, ולפיכך אין מדליקין בו... וכוכבים אלו לא גדולים הנראים ביום ולא קטנים שאין נראין אלא בלילה, אלא בינוניים, ומשיראו שלשה כוכבים אלו הבינוניים – הרי זה לילה ודאי.

והקשו הנו"כ, שמדברי הרמב"ם בהל' קידוה"ח מבואר, שהלילה מתחיל רק משעה שיצאו שני כוכבים ואילך, ולכן אחר שקיעת החמה עדיין ניתן לקדש את החדש כל זמן שלא יצאו שני כוכבים, ומשמע שזמן זה הוא יום (ואינו אפילו ספק לילה). ואילו מדבריו בהל' שבת מוכח, שבין השמשות מתחיל מיד בשקיעת החמה, וצריך להחמיר בו בכל מלאכות שבת.

גם מהרלב"ח והרדב"ז בתשובות הנ"ל נדרשו לסתירה זו.

הבנתם הפשוטה של המפרשים היא, שהכוכבים הבינוניים מתגלים לאחר שקיעת החמה, ולפ"ז דברי הרמב"ם אכן סותרים.

אך הרדב"ז מיישב, שהנחת היסוד הזו אינה נכונה, ובאמת הכוכבים יוצאים קודם לכן, וא"כ זמן שקיעת החמה מקביל לזמן צאת הכוכבים, וז"ל:

הכלל העולה מהדברים, דלענין שבת משתשקע חמה בסוף שקיעתה עד שיצאו ג' כוכבים בינוניים הוא זמן בין השמשות לענין שבת, וכן שני כוכבים, שהכל

שיעור אחד הוא. ראייה לזה, שהרי הריא"ף ז"ל הביא שתי המימרות, משמע דלא פליגי אלא מר שיער בחמה ומר שיער בכוכבים ומתחלת השקיעה הוא זמן התוספת. וכן כתב ר"ת והרמב"ן והרבה מפרשים ז"ל ולענין קדוש החדש אם לא נראה כוכב בינוני אעפ"י שנראו כוכבים גדולים מקדשין אותו מיד ואם נראה כוכב א' בינוני אין מקדשין עד למחר שמא (נ"א שהרי) יש שם שנים ואין מקדשין את החדש בלילה ולא בספק לילה...

וכן בספר מנחת כהן (מאמר ראשון פרק שמיני) מיישב כעין זה, שאף שאנו לא רואים את הכוכבים, חד-עין יוכל לראותם אף לפני השקיעה.

ברם, אם "הכל שיעור אחד הוא", צ"ב מדוע שינה הרמב"ם בלשונו – שבהל' קידוה"ח הגדיר לפי צאת הכוכבים, ובהל' שבת הגדיר לפי שקיעת החמה?

מהרלב"ח מיישב, שהחכמים המקדשים את החודש היו חדי-עין, וא"כ אין חשש שלא יראו אות הכוכבים, ולכן נקט הרמב"ם שיעור זה. מנגד, בהל' שבת, המכוונים להמון העם, כתב הרמב"ם את זמן השקיעה, כי לא כולם רואים את הכוכבים:

כלל הדברים, נתישבה הסוגיא בלי שום קושיא כלל, גם דברי הרמב"ם זכורנו לברכה מבוארים על פי זה, ודעתו היא, שלענין שבת וכל דבר חומרא כמו בזב – בין השמשות מתחיל משתשקע החמה, ואף על פי שלא ראה המביט ב' כוכבים – כיון שהדבר תלוי בכל אחד ואחד מישראל, יש לנו לומר כי הגיע הזמן בין השמשות, וקוצר ראותו גרם שלא ראה הכוכבים. אמנם בענין קידוש החדש שהדבר מסור לבית דין לבד אם ראו הם הירח ולא יצאו כוכבים יכולים הם לקדשו כי הרי הוא יום ונסמוך על מאמר שמואל כוכב א' יום וכו' דכיון שהדבר מסור להם לבדם בראייתם הדבר תלוי מלבד שבודאי הם היו אנשים שלמי היצירה והחושים ולא נאמר עליהם שלקוצר ראותם לא ראו הכוכבים.

לפי זה, ודאי שהרמב"ם הלך בגישה של התוס', שהכל שיעור אחד, ובשקיעת החמה יש כבר שני כוכבים, אף אם אינו רואה.

מהלך שונה לגמרי בשיטת הרמב"ם, כותב הגרא"ז מלצר בספרו אבן האזל (פ"א מהל' ק"ש ה"א, ענף ב אות ה), וכתב שכן ביאר בספר סדר זמנים. ואלו דבריו:

אנו יודעים שביה"ש הוא ספק יום ספק לילה. ובעצם ישנן שתי נ"מ בפרק הזמן שנקרא ביה"ש:

נ"מ א': להגדיר מהו יום ומהו לילה, לעניין מצוות שזמנן ביום דווקא (כמו מילה,

לולב), או שזמנן בלילה דווקא (כמו קצירת העומר וספירתו).

נ"מ ב': לעניין חילופי תאריכים. אימתי מסתיים היום הקודם ומתי מתחיל היום הבא. השכל הפשוט אומר, דהא בהא תליא, כלומר: אם נכריע שהתחיל הלילה – ממילא התחיל גם היום החדש, ואם נאמר שעדיין יום – נמצא שאנו ביום הקודם.

מחדש האבן האזל, ששתי הנ"מ הם שני עניינים נפרדים לגמרי, שאינם תלויים זה בזה. בפרשת הבריאה כתוב בסוף כל יום מששת ימי המעשה "ויהי ערב ויהי בוקר" – דהיינו, שהיום מתחיל מהערב. האם המושג "ערב" מקביל ל"לילה"? הגרא"ז מבאר שאין קשר ביניהם. ה"ערב" מתחיל עם דמדומי שקיעה, ואילו הגדרת "יום" ו"לילה" שונה, ואותה בודקים ע"פ צאת הכוכבים.

והשתא, בדינים הקשורים ליום ולילה – הבדיקה תהיה רק ע"י כוכבים, אך בדינים הקשורים לחילופי תאריכים – הבדיקה תהיה ע"י שקיעת החמה ודמדומיה. ולכן, לעניין מצוות שתלויות ביום ובלילה, כל עוד לא יצאו שני כוכבים – אומרת הגמ' שעדיין הוי יום, אך מצד התאריך – כבר שקעה החמה, וכבר התחיל היום הבא. וא"כ אלו שני שיעורים שונים (כהבנת השואל בתשובת הרדב"ז).

ולכן, בהלכות קידוה"ת, שהאיסור הוא לקדש את החודש בלילה, נוקט הרמב"ם את השיעור ע"י בדיקת צאת הכוכבים, שכל עוד לא יצאו שני כוכבים – עדיין "יום" וניתן לקדש את החודש. אך לעניין שבת, איסור עשיית מלאכה הוא ביום השבת, דהיינו משעה שנכנס ה"ערב", ולפיכך כותב הרמב"ם שזמן האיסור מתחיל משקיעת החמה. ואין מדובר באותו שיעור, אלא שני שיעורים שונים ונפרדים, כל אחד בעניינו. ולפ"ז, קושיית התוס' בסוגיין מעיקרא ליתא, כי הנחת היסוד שהשיעורים שבגמ' חופפים – אינה נכונה. המושג "בין השמשות" שרבי יהודה דיבר עליו, אינו דומה לדברי שמואל שהגדר הוא לפי הכוכבים.

ויש להביא ראיה למהלך זה, מדברי הרדב"ז עצמו במקום אחר (ח"ה סי' ט):

והוי יודע דלא שייך הכא בין השמשות דלא אמרינן הכי אלא להבדיל בין היום ובין היום שלאחריו ובכולם דנין אותו להחמיר, אבל בנ"ד אין אנו צריכין

להבדיל בין שני הימים אלא להבדיל בין היום ללילה, ולפיכך בזמן שלא נראה
עדיין כוכב – יום מיקרי, ואם שנים – ודאי לילה מיקרי¹...

בירושלמי (שבת פ"ט ה"ה) איתא:

יעקב איש כפר נבורייה שאל לרבי חגי: מעתה, נולד בין השמשות – נימול בין
השמשות? אמר ליה: אילו הוינן אנא ואת עלין בחד תרע – דילמא הוינן יכלין
מכוונה? (תרגום: אם אני ואתה היינו נכנסים בשער אחד, האם היינו יכולים לכוון ולהיכנס
באותו זמן?)

ודברים אלו מרפסן איגרי, דמשמע שרק מכיוון שאי אפשר לצמצם את המילה לזמן
הלידה בדיוק – אין למול, אך לו יצויר שהיה אפשר לצמצם – היו מלים בבין
השמשות, והרי ביה"ש הוא ספק לילה?

אך אם נאמר שיש כאן שני זמנים שונים, נוכל לבאר, שהירושלמי מדבר על הזמן
שבין שקיעת החמה ובין יציאת שני כוכבים, וא"כ, מצד הזמן – הוי ודאי יום, ומצד
התאריך – נכנס כבר ליום השמיני, ולכן אפשר למול.

במשנה לקמן (צט ע"ב) שנינו: "ערב פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך".
והקשו התוס':

מקשינן אמאי איצטריך עד שתחשך – פשיטא! ועוד, דבגמרא גבי שבתות
וימים טובים לא קתני ליה! ואומר הר"י מקורבי"ל דגבי מצה דווקא בעינן עד
שתחשך, כדתניא בתוספתא: הפסח ומצה ומרור מצותן משתחשך, וטעמא
משום דכתיב "ואכלו את הבשר בלילה הזה" (שמות יב), ומצה ומרור איתקשו
לפסח. אבל סעודת שבת וימים טובים – מצי אכיל להו מבעוד יום...

וקשה, שהרי יש פסוק מפורש לעניין מצה "בערב תאכלו מצות", ומדוע הוצרך הר"י
מקורבי"ל להביא ממרחק לחמו?

אך לפ"ד האבן האזל הרי הוא כמבואר, שלא הרי "ערב" כהרי ה"לילה". ויתרה מזו,
לעניין הקרבת קרבן פסח כתוב "תזבח את הפסח בערב", והרי שוחטים מחצות
ואילך? אלא מוכח, שהמושג ערב שונה, ולעניין פסח הזמן מוגדר כ"ערב" כבר
משעת חצות ואילך – משעה שהשמש מתחילה לנטות לכיוון מערב, ולכן אין שייכות
ל"עד שתחשך".

הרמב"ם בהל' תפילין (פ"ד ה"י) פוסק, עפ"ד הגמ' במנחות (דף לו ע"א), שזמן הנחת

¹ הרדב"ז בדבריו אלו טוען, כי שני כוכבים לדעת הרמב"ם הם ודאי לילה, וצ"ע. אך עכ"פ, יסוד
דברי הגראז"מ כתוב כאן להדיא.

התפילין הוא עד שתשקע החמה, מפני שזמן ההנחה הוא ביום ולא בלילה. ויש להקשות, דלפי דברי האבן האזל, הגדרת הלילה מתחילה רק מיציאת שני כוכבים או שלושה, ולא משעת שקיעת החמה?

ויש לומר, שלעניין תפילין עשו חכמים סייג והקדימו את סוף הזמן לשקיעת החמה, מפני שמצוות תפילין מסורה לכל, וקשה לצמצם את זמן יציאת הכוכבים (שאינן כולם בקיין בזה וכו'). וכאותה ששנינו, שתחילת זמן הנחת התפילין היא – "משיראה את חברו רחוק ארבע אמות ויכירנו" (דעת "אחרים" בברכות ט ע"ב, והלכתא כוותיה לתפילין, ע"ש), ואף שהיום מתחיל קודם לכן, בעלות השחר, החמירו חכמים וקבעו זמן מאוחר יותר, דאין זמן עלות השחר ידוע לכל. וה"ה גבי סוף הזמן, שהקדימו כנ"ל.

למעשה, חידושו של האבן האזל מופיע במפרשים קדמונים יותר. הראשון הוא כנראה הרדב"ז הנ"ל, וכן בספר סדר זמנים, כפי שציין האבן האזל בעצמו.

הגמ' בזבחים (נו ע"א) ובמנחות (דף כ ע"ב) מביאה מימרא:

אמר רב יצחק בר אבודימי: מנין לדם שנפסל בשקיעת החמה? שנאמר: "ביום הקריבו את זבחו יאכל" (ויקרא ז) – ביום שאתה זובח אתה מקריב, ביום שאי אתה זובח אי אתה מקריב.

מבואר, שזריקת הדם חייבת להיות באותו יום שבו נתבצעה השחיטה. ולכן, ברגע ששקעה החמה נפסל הדם.

התוס' בשני המקומות מקשים: לכאורה הדרשא הזו מיותרת, משום שממילא אנו יודעים שדם נפסל בלילה, דכתיב "ביום צוותו את בני ישראל להקריב את קרבניהם", ולומדים שדם כשר להקרבה רק ביום ולא בלילה.

ואכן, הרמב"ם (פ"ד מהל' מעשה הקרבנות ה"א), מביא את שתי הדרשות הללו, וכל פסוק מלמד דין אחר. וז"ל:

כל הקרבנות אין מקריבין אותן אלא ביום שנאמר "ביום צוותו את בני ישראל להקריב את קרבניהם" – ביום ולא בלילה, לפיכך אין שוחטין זבחים אלא ביום. ואין זורקין דמים אלא ביום השחיטה, שנאמר "ביום הקריבו את זבחו" ביום הזבחה תהיה ההקרבה, וכיון ששקעה החמה נפסל הדם.

והשאלה היא, מה צורך יש בדרשא הנוספת מהפסוק "ביום הקריבו", הרי גם את דין זריקת הדם ניתן ללמוד מהפסוק "ביום צוותו"?

רש"י בזבחים שם (ד"ה ביום) מיישב: "ולא מהניא ליה הלנה בראש המזבח לאכשורי

לזריקה למחר" – כלומר: אם היה רק פסול של לינה, היה אפשר לומר שאם הדם היה בראש המזבח – אין פסול לינה, כמו שמצינו גבי איברים, שאע"פ שכתוב "ולא ילין חלב חגי עד בוקר" מ"מ אין פסול לינה בראש המזבח. ולכן צריך את הפסוק "ביום צוותו".

התוס' אינם מקבלים תירוץ זה, כי יש מ"ד שיש פסול לינה בראש המזבח.

הרש"ש בזבחים מתרץ, שהפסוק "ביום הקריבו" נצרך כדי ללמד שאם חשב להקריבו בלילה יש בכך פיגול, דהיינו שחשב מחשבת חוץ לזמנו. שאם היה רק הפסוק "ביום צוותו", המלמד שזורקים את הדם רק ביום, אם היה אדם חושב לזרוק את הדם בלילה – אין זה נקרא מחשבת פיגול, כי לילה אינו נחשב חוץ לזמנו, דפסול לילה הוא פסול בפ"ע שאין עובדים בו, אך לא עבר הזמן. ולכן צריך את הפסוק "ביום הקריבו", ללמדנו שהיום הוא זמנו ואח"כ כבר אינו זמנו, ולכן הוי פיגול.

אמנם יש להעיר שהחזו"א חולק על כך וסובר שפסול של לילה נחשב ג"כ חוץ לזמנו, ויש בזה פיגול.

ישנו תירוץ נוסף של השאג"א, ואכ"מ.

לפי דברי הרדב"ז והאבן האזל אפשר ליישב בשופי. אם היה כתוב רק "ביום צוותו" – ביום ולא בלילה, אין ראייה שעבר התאריך, אלא רק שהמצב הוא כבר לילה. אך הפסוק "ביום הקריבו", שהדרשא ממנו היא "ביום שאתה זוכה אתה מקריב", מלמד שהלילה הוא כבר יום אחר, זמן אחר.

תוס' בזבחים ובמנחות מתרצים ע"פ שיטת ר"ת המפורסמת, שמופיעה בעוד שני מקומות בתוס' (פסחים צד ע"א, ושבת לה). בפסחים, מובאת בגמ' ברייתא:

רבי יהודה אומר: עוביו של רקיע אחד מעשרה ביום. תדע, כמה מהלך אדם בינוני ביום – עשר פרסאות, ומעלות השחר עד הנץ החמה ארבעת מילין, משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים ארבעת מילין, נמצאת עוביו של רקיע אחד מעשרה ביום.

ומקשה ר"ת בתוס' (ד"ה רבי יהודה):

קשה לר"ת, דבסוף במה מדליקין (שבת דף לד ע"ב) אמר: "איזהו בין השמשות משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימין, דברי ר"י". ומסקינן התם, דבין השמשות דר"י תלתא ריבעי מיל, והכא קאמר ר"י גופיה ארבעה מילין! ?

ומיישב ר"ת:

וי"ל דהכא קאמר מתחלת שקיעה דהיינו משעה שמתחלת החמה ליכנס בעובי הרקיע עד הלילה הוי ד' מילין והתם קאמר מסוף שקיעה.

בעצם, ישנן שתי אפשרויות כדי ליישב את הסתירה. או לומר שיש שני "צאת הכוכבים", או לומר שיש "שתי שקיעות", וכך ר"ת בוחר לומר.

בזבחים מצוטט בשם ר"ת שיש להבחין בין "שקיעת החמה", לבין "מששתקע החמה". ולפ"ז מיישב ר"ת, שבקרבנות נתחדש דין מיוחד, שאין להקריב כבר מתחילת השקיעה.

נראה, שתפיסת ר"ת הייתה שהעולם שטוח, והרקיע הוא במבנה של חצי עיגול (כיפה). על הכיפה הזו יש עובי. במהלך היום השמש מתחת לעובי, והיה עושה את כל הקשת, ובערב מתחילה להיכנס לתוך עובי הרקיע – ואז נכסית מעינינו וזו תחילת השקיעה. אך כל זמן שהיא סמוכה לתחילת עובי הרקיע, קרני השמש משפיעים על הרקיע. תום השפעת קרני האור הוא ברגע שהשמש עברה את כל עובי הרקיע ועולה מעל הרקיע.

בשו"ת מהר"ם אלשאקר (סי' צו) מביא את שיטת ר"ת, וטוען שנאמרה כדעת חכמי ישראל בגמ' בפסחים שם, שנחלקו עם חכמי אומות העולם לגבי שיעור מהלך השמש, האם מלמעלה או מלמטה. אך כולם סברו שהעולם שטוח. ולכן כאשר היום אנו יודעים שהמציאות אחרת והעולם כדורי – כל שיטת ר"ת נופלת.

אך כבר כתבו עליו שדברי ר"ת נכונים אף לפי הידוע בימינו שהעולם עגול, כי עדיין יש שני מצבים: שקיעת גלגל החמה ושקיעת קרני האור.

המושג "צאת הכוכבים" שמופיע בגמ' בפסחים צד, שיש ארבע מילין בין השקיעה לצאה"כ, הכוונה ליציאת כל הכוכבים. דהיינו שכל הכוכבים יוצאים כשיעור זמן של ארבע מילין לאחר תחילת השקיעה. וזה נקרא "צאת הכוכבים" לדעת ר"ת, דהיינו ע"ב דקות אחר תחילת השקיעה.

עכ"פ, לר"ת, תחילת השקיעה היא ברגע שגלגל החמה נכסה מעינינו, ועדיין הוי יום גמור. ברגע שחלפו שלושה מילין ורביע מתחילת השקיעה (נ"ח וחצי דקות) – הזמן הוא "סוף השקיעה" ואז מתחיל בין השמשות. לאחר שעובר זמן הילוך שלושת רבעי מיל אז הוא זמן צאת הכוכבים, דהיינו צאת כל הכוכבים, והוי לילה גמור.

לפי ר"ת, עד שלושה מילין ורבע לאחר תחילת השקיעה – עדיין הוי יום גמור, ולכן אפשר לעשות את כל המלאכות האסורות בשבת (עד נ"ח וחצי דקות), ורק אז מתחיל

ביה"ש.

יש האומרים לגבי דעת ר"ת שהחוש מכחיש, ולא ניתן לומר שעדיין יום בשעה שהזמן הוא לילה. ולכאורה הדברים תמוהים, שהרי גם בבוקר יש זמן שעדיין חשוך, וכו"ע מודו שכבר נחשב יום – זמן עלות השחר. וא"כ ה"ה בלילה, שכאשר לא נגלו כל הכוכבים, עדיין יש "ממשלה" לשמש.

הגאונים כידוע חולקים על שיטת ר"ת. ונראה שהם סברו ש"ממשלה" היינו שהיא ממש שולטת ונראית לעין כל. אך ר"ת סבר שמספיק שיש לה איזו אחיזה בעולם.

ונראה ששיטת ר"ת מסתברת ויותר הגיונית מבחינת המציאות. לפי דבריו יוצא שיש התאמה מוחלטת בין היום ללילה, בדרגות הגעת היום ודרגות הגעת הלילה.

למעלה משלושים ראשונים אחזו כדעת ר"ת. כל ראשוני אשכנז, צרפת וספרד. הגאונים – רב שרירא גאון, רב האי גאון, רב ניסים גאון – לא סברו כר"ת. בדעת הרמב"ם יש מחלוקת: מהר"ם אלשקאר שם סובר שהרמב"ם חולק על ר"ת, ויש שסברו שהוא סובר כמותו. ובספרות השו"תים עניין זה נידון באריכות.

בחור"ל נהגו להקל כדעת ר"ת. יש שטענו שר"ת היה בארצות שיש בהם אור זמן רב לאחר השקיעה. אך קשה לומר כך, כי השו"ע פוסק כמותו והוא חי בצפת כידוע.

בביאור הגר"א (סי' רסא, ד"ה שהוא ג') הולך בשיטת הגאונים. והוא מיישב את הסתירה בין הגמ' בשבת לגמ' בפסחים, ע"פ הבחנה בין שני צאת הכוכבים – יציאת שנים או שלושה כוכבים ויציאת כל הכוכבים. ולפ"ז אין שום נ"מ הלכתית.

השאג"א (סי' יז) מקשה על שיטת ר"ת. לדעת ר"ת יוצא שקרבן שנשחט בביה"ש פסול ולא ייתכן שהוא כשר, כי יש גזיה"כ שצריך להקריב עד תחילת השקיעה (דהיינו נ"ח וחצי דקות קודם ביה"ש). והרי בהוריות (ג ע"ב-ד ע"א) איתא:

מתני'. הורו ב"ד, וידעו שטעו וחזרו בהן, בין שהביאו כפרתן ובין שלא הביאו כפרתן, והלך ועשה על פיהן – ר' שמעון פוטר, ור' אלעזר אומר: ספק...

גמ'. אמר רב יהודה אמר רב: מ"ט דר"ש? הואיל וברשות ב"ד הוא עושה. איכא דאמרי: אמר רב יהודה אמר רב, אומר היה ר"ש: כל הוראה שיצאה ברוב צבור – יחיד העושה אותה פטור, לפי שלא ניתנה הוראה אלא להבחין בין שוגג למזיד. מיתיבי: פר העלם דבר של צבור ושעירי עבודת כוכבים – בתחלה גובין עליהן, דברי ר"ש, ר' יהודה אומר: מתרומת הלשכה הן באין; אמאי? כיון דגבי להו הוי ליה הודע! איבעית אימא: כגון שגבו סתם. ואב"א: כגון דלא הוה ליה

במתא. ואיבעית אימא: רב כאידך תנא סבר, דתניא איפכא: בתחילה גובין להן, דברי רבי יהודה, ר"ש אומר: מתרומת הלשכה הן באין. תני: ר"מ מחייב, ור"ש פוטר, ר"א אומר: ספק, משום סומכוס אמרו: תלוי. אמר ר' יוחנן: אשם תלוי איכא בינייהו. א"ר זירא: משל דר"א למה הדבר דומה? לאדם שאכל ספק חלב ספק שומן ונודע לו, שמביא אשם. אמר ר' יוסי בר אבין, ואיתימא רבי יוסי בר זבידא: משל דסומכוס למה הדבר דומה? לאדם שהביא כפרתו בין השמשות, ספק מבעו"י נתכפר לו ספק משחשכה נתכפר לו, שאין מביא אשם תלוי. ולא מבעיא למ"ד ב"ד מביאין, דלא אפרסמא מלתא, אלא אפילו למ"ד צבור מביאין, דמפרסמא מלתא והווי אמרינן ליה, דהכא בספק מבעוד יום ספק משחשכה, אי שאיל לא אשכח אינש דמשייליה.

ומבואר להדיא, שיש היכי תימצי שאדם מביא קרבן בביה"ש, ויש ספק אם הקרבן כשר, ולפי ר"ת הרי נפסל משקיעת החמה – עוד בזמן שהיה יום גמור – בתורת ודאי?!?

ואף שאין כאן דחייה לכל הסברא אלא רק לדין שר"ת אומר בזבחים, מ"מ זה היה אחד המקורות לשיטתו. ולכן השאג"א דוחה את שיטת ר"ת.

אך לפמשנ"ת שיש שני דינים, אפ"ל, שחידושו של ר"ת ששקיעת החמה של קרבנות פוסלת את הקרבן, התחדש כאן שלגבי קרבנות התאריך משתנה בשקיעת החמה, אך לא התחדש שהזמן הוא "לילה". ולכן, כאשר שחט את הקרבן והתחילה השקיעה ונשאר הדם – הרי זה יום אחר, ולכן א"א לזורקו. אך אם השחיטה עצמה היא אחר תחילת השקיעה, יוכל לזורק את הדם, כי מצד אחד הזמן הוא עדיין יום לפי ר"ת, והשחיטה גם היא באותו תאריך של הזריקה (שהוא כבר התאריך הבא, אך הזמן הוא יום), ולפ"ז מיושבים שפיר דברי הגמ' בהוריות, ששם מדובר בהיכי תימצי הזה, ולכן רק כשהגיע ביה"ש יש ספק, דשמא הוי לילה.

השו"ע (סי' רלג) כותב:

מי שהתפלל תפלת המנחה לאחר ו' שעות ומחצה ולמעלה, יצא. ועיקר זמנה מט' שעות ומחצה ולמעלה עד הלילה לרבנן, ולרבי יהודה עד פלג המנחה שהוא עד סוף י"א שעות חסר רביע... ואסיקנא, דעבד כמר, עבד; ודעבד כמר, עבד; והוא שיעשה לעולם כחד מינייהו... ועכשיו שנהגו להתפלל תפלת מנחה עד הלילה, אין להתפלל תפלת ערבית קודם שקיעת החמה; ואם בדיעבד התפלל תפלת ערבית מפלג המנחה ולמעלה, יצא...

והרמ"א סובר, שבדיעבד אם התפלל מנחה עד צאה"כ – יצא:

הגה: ולדין במדינות אלו שנוהגין להתפלל ערבית מפלג המנחה, אין לו להתפלל מנחה אחר כך; ובדיעבד או בשעת הדחק, יצא אם מתפלל מנחה עד הלילה דהיינו עד צאת הכוכבים.

והנה שנינו בברכות (פ"ד מ"א) "תפילת המנחה עד הערב", ובגמ' מבואר שנתקנה כנגד תמיד של בין הערביים. ובתלמודי רבינו יונה כתב, שעד הערב אין הכוונה עד צאה"כ, אלא עד השקיעה ותו לא, ומוכיח מהגמ' בזבחים הנ"ל, שמבואר שא"א להקריב את הקרבנות בלילה.

הבינו האחרונים – השאג"א (שם) והראש יוסף (ברכות כו), שלדעת רבינו יונה א"א להתפלל מנחה אחר השקיעה. וכך פסקו הפר"ח, הפמ"ג בפתיחה להל' תפילה, המ"ב (סי' רלג סק"ב, סק"ד וסקי"ד), שעדיף להתפלל יחיד לפני השקיעה מאשר בציבור בביה"ש.

אך כל הביאור של רבינו יונה בגמ' בזבחים הוא לא לפי ביאורו של ר"ת, דלפי ר"ת שקיעת החמה היא נקודת זמן שהדם נפסל בה, לא בגלל שהוא ספק לילה, כי עדיין הוי יום גמור, אלא רק בגלל שהיום התחלף וזהו תאריך אחר לעניין קרבנות. וכיוון שהשו"ע והרמ"א פוסקים כר"ת (בסי' רסא) – איך אפשר להתפלל מנחה עד צאה"כ?

המג"א (בסי' רלג) מיישב, שתפילת המנחה היא כנגד מנחת הנסכים של קרבן התמיד של בין הערביים. אך זה צ"ע, כי הנסכים באים יחד עם הקרבן, ועוד קושיות.

אמנם לפי דברינו, החידוש של ר"ת שתחלופת הימים תלויה בשקיעה, הוא רק בביהמ"ק בגלל גזירת הכתוב, אך בשאר מקומות הוא מודה שהולכים לפי סוף השקיעה, ורק אז מתחלף התאריך, ולכן אפשר להתפלל עד זמן זה ומיושב שפיר.